

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SHAXSGA DOIR MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

*Muallif: Farg'ona yuridik texnikumi Davlat Huquqiy Faoliyat yo'nalishi 2-kurs
talabasi Iqboljonov Abdullajon Iqboljon o'g'li*

iqboljonov17@gmail.com

Ilmiy rahbar: Qaxxorov Olimjon Davronjon o'g'li.

Ilmiy tadqiqotchi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilishning huquqiy asoslari kompleks ravishda tadqiq etiladi. Raqamli davlat xizmatlari, elektron tijorat, bank-moliya xizmatlari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, biometrik identifikatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalarining kengayishi natijasida shaxsga doir ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va uzatish jarayonlari sezilarli darajada kengaymoqda. Bunday sharoitda shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlash, ma'lumotlardan qonuniy va adolatli foydalanish, ma'lumot subyektining huquqlarini kafolatlash hamda ma'lumotlarni qayta ishlovchi subyektlarning mas'uliyatini belgilash dolzarb huquqiy vazifaga aylanmoqda. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni, elektron hukumat va axborotlashtirishga oid qonunchilik hamda xalqaro huquqiy yondashuvlar tahlil qilindi. Natijalar O'zbekistonda shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilishning huquqiy instituti shakllanganini, biroq raqamli texnologiyalarning tez rivojlanishi yangi huquqiy va institutsional mexanizmlarni doimiy ravishda takomillashtirishni talab etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: shaxsga doir ma'lumotlar, raqamli transformatsiya, shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi, ma'lumotlar subyekti, operator, biometrik ma'lumotlar, raqamli huquqlar, kiberxavfsizlik, sun'iy intellekt.

Kirish (Introduction)

Raqamli transformatsiya zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylandi. Davlat boshqaruvi, bank-moliya, sog'liqni saqlash, ta'lim, savdo, transport va aloqa xizmatlarining elektron shaklga o'tishi fuqarolar uchun katta qulayliklar yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli xizmatlarning ishlashi ko'pincha shaxsning ism-familiyasi, tug'ilgan sanasi, aloqa ma'lumotlari, identifikatsiya ma'lumotlari, moliyaviy ma'lumotlari, biometrik ko'rsatkichlari va boshqa axborotlarni yig'ish hamda qayta ishlashni talab qiladi.

Shaxsga doir ma'lumotlarning iqtisodiy va ijtimoiy qiymati oshib borayotgan bir sharoitda ularni noqonuniy yig'ish, maqsadsiz foydalanish, uchinchi shaxslarga ruxsatsiz

berish yoki axborot tizimlaridagi zaifliklar sababli oshkor bo'lishi shaxsning konstitutsiyaviy huquqlariga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish raqamli jamiyatning muhim huquqiy masalalaridan biridir.

O'zbekistonda ushbu yo'nalishning konstitutsiyaviy asosi shaxsiy hayot, shaxsiy va oilaviy sir, yozishmalar va aloqa sirini himoya qilishga oid kafolatlar bilan belgilanadi. Maxsus qonunchilik esa shaxsga doir ma'lumotlar bilan ishlashning huquqiy tartibini, ma'lumot subyektining huquqlarini, operatorlarning majburiyatlarini va ma'lumotlarni himoya qilish talablarini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli transformatsiya sharoitida shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilishning milliy huquqiy asoslarini tahlil qilish, mavjud mexanizmlarning ahamiyatini ochib berish hamda raqamli muhitda shaxs huquqlarini yanada samarali himoya qilish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Metodlar (Methods)

Tadqiqotda formal-yuridik, tizimli, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Formal-yuridik metod orqali O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va shaxsga doir ma'lumotlarni tartibga soluvchi maxsus qonunchilik normalari tahlil qilindi. Tizimli yondashuv asosida shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish masalasi inson huquqlari, axborot xavfsizligi, elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot bilan o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqildi.

Qiyosiy-huquqiy metod yordamida xalqaro amaliyotda shakllangan ma'lumotlarni himoya qilish tamoyillari, jumladan, qonuniylik, shaffoflik, maqsadga muvofiqlik, ma'lumotlarni minimallashtirish va ma'lumot subyektining nazorati kabi yondashuvlar o'rganildi. Kontent-tahlil orqali raqamli xizmatlarda ma'lumotlardan foydalanishning asosiy xavflari va ularni huquqiy tartibga solish mexanizmlari guruhlandi.

Tadqiqotning asosiy tahlil birliklari sifatida ma'lumot subyekt, operator, uchinchi shaxs, shaxsga doir ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash jarayoni, rozilik mexanizmi, ma'lumotlarni saqlash xavfsizligi hamda huquqiy javobgarlik masalalari belgilandi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli transformatsiya shaxsga doir ma'lumotlarning hayotiy siklini murakkablashtirmoqda. Bugungi kunda ma'lumotlar qog'oz shaklidagina emas, balki turli ma'lumotlar bazalari, bulutli xizmatlar, mobil qurilmalar va integratsiyalashgan axborot tizimlarida saqlanadi. Natijada bir ma'lumotning bir nechta tizimda qayta ishlanishi va turli subyektlar o'rtasida almashinuvi mumkin bo'ladi.

Shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilishning asosiy huquqiy tamoyillaridan biri — qonuniyligidir. Ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash tegishli huquqiy asosga ega bo'lishi kerak. Foydalanuvchidan ma'lumot olish jarayonida ma'lumot nima sababdan yig'ilayotgani, undan qanday foydalanilishi va zarur hollarda kimlarga berilishi haqida tushunarli axborot taqdim etilishi shaffoflikni ta'minlash uchun muhimdir.

Ikkinchi muhim yo'nalish — maqsadga muvofiqlik. Tashkilot yoki axborot tizimi operatori ma'lumotlarni aniq belgilangan maqsad uchun yig'ishi va ulardan mazkur maqsadga zid ravishda foydalanmasligi kerak. Bu tamoyil raqamli xizmatlarda ortiqcha ma'lumot yig'ishning oldini olishga xizmat qiladi.

Ma'lumotlarni minimallashtirish prinsipi ham raqamli transformatsiya sharoitida katta ahamiyatga ega. Xizmatni ko'rsatish uchun zarur bo'lmagan ma'lumotlarni talab qilish shaxsiy hayotga ortiqcha aralashuv xavfini oshiradi. Shu sababli raqamli xizmatlar loyihalashtirilayotganda "privacy by design", ya'ni maxfiylikni tizimning dastlabki loyihalash bosqichidan hisobga olish yondashuvi muhim hisoblanadi.

Ma'lumot subyektining huquqlari himoya tizimining markaziy elementi hisoblanadi. Shaxs o'ziga tegishli ma'lumotlar qayta ishlanayotganini bilish, qonunchilikda belgilangan hollarda ma'lumotlariga oid axborotni olish, ularni aniqlashtirish yoki qonuniy asoslar mavjud bo'lsa, qayta ishlashga oid masalalarni ko'rib chiqishni talab qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Biometrik va genetik ma'lumotlar kabi sezgir axborotlarni himoya qilish alohida ehtiyot choralarini talab etadi. Biometrik identifikatsiya davlat xizmatlari, bank xizmatlari va xavfsizlik tizimlarida qulaylik yaratishi mumkin, biroq bunday ma'lumotlar o'zgartirib bo'lmaydigan xususiyatga ega bo'lgani sababli ularning sizib chiqishi jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Elektron davlat xizmatlari ham mazkur masalaning muhim yo'nalishidir. Davlat xizmatlari raqamlashtirilishi fuqarolarning vaqtini tejaydi, biroq davlat axborot tizimlarida katta hajmdagi shaxsga doir ma'lumotlar jamlanishi sababli axborot xavfsizligiga yuqori talab qo'yadi. Davlat tizimlarida ma'lumotlardan foydalanish vakolatlarini chegaralash, kirishlarni qayd etish, texnik himoya choralarini qo'llash va xavfsizlik hodisalarini monitoring qilish muhimdir.

Elektron tijorat va fintech xizmatlarining rivojlanishi ham ma'lumotlarni himoya qilish masalasini dolzarb qilmoqda. Onlayn xaridlar, elektron to'lovlar va kredit xizmatlari jarayonida foydalanuvchining identifikatsiya hamda moliyaviy ma'lumotlari qayta ishlanadi. Shu sababli tashkilotlar texnik xavfsizlik bilan bir qatorda ma'lumotlardan qonuniy foydalanish va foydalanuvchini xabardor qilish talablarini ham ta'minlashi zarur.

Ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar ko'pincha o'zlari haqidagi katta hajmdagi axborotni ixtiyoriy ravishda e'lon qiladi. Joylashuv, fotosurat, telefon raqami, ta'lim yoki ish joyiga oid ma'lumotlar birgalikda shaxs haqida batafsil raqamli profil yaratishi mumkin. Shu sababli raqamli savodxonlik va shaxsiy ma'lumotlarni ehtiyotkorlik bilan oshkor qilish madaniyatini rivojlantirish huquqiy himoyaning muhim qo'shimcha vositasidir.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ham yangi masalalarni yuzaga keltirmoqda. AI tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanishi mumkin. Bunda ma'lumotlarning qaysi manbadan olingani, qay maqsadda ishlatilayotgani, avtomatlashtirilgan qarorlarning inson huquqlariga ta'siri va xatolar yuzaga kelganda javobgarlik masalalari muhim bo'ladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, huquqiy himoya faqat qonun mavjudligi bilan cheklanmaydi. Samarali himoya uchun vakolatli davlat organlarining nazorati, tashkilotlarning ichki ma'lumotlarni himoya qilish siyosati, xodimlarning axborot xavfsizligi bo'yicha tayyorgarligi va fuqarolarning o'z huquqlarini bilishi bir-birini to'ldirishi kerak.

Huquqni buzganlik uchun javobgarlik mexanizmlarining mavjudligi profilaktik ahamiyatga ega. Shaxsga doir ma'lumotlarni noqonuniy yig'ish, saqlash, foydalanish yoki tarqatish holatlarida tegishli huquqiy javobgarlik choralarining qo'llanishi ma'lumotlarni qayta ishlovchi subyektlarni qonunchilik talablariga rioya qilishga undaydi.

Muhokama (Discussion)

Raqamli transformatsiya shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilishda ikki ehtiyojni yuzaga keltiradi: bir tomondan, raqamli xizmatlar sifatini oshirish uchun ma'lumotlardan foydalanish zarur; ikkinchi tomondan, shaxsning maxfiyligi va huquqlarini himoya qilish talab etiladi. Huquqiy tartibga solish aynan shu manfaatlar o'rtasida oqilona muvozanatni ta'minlashi kerak.

Birinchi taklif sifatida ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha huquqiy normalarni texnologik rivojlanish bilan mutanosib ravishda muntazam yangilab borish zarur. Sun'iy intellekt, biometrik identifikatsiya, bulutli hisoblash, katta ma'lumotlar va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish kabi texnologiyalar yangi xavflarni yuzaga keltirgani sababli ularning huquqiy oqibatlarini oldindan baholash mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi taklif — ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha tashkilotlarning ichki boshqaruv tizimini kuchaytirish. Har bir yirik ma'lumot qayta ishlovchi subyekt ma'lumotlar inventarizatsiyasi, kirish huquqlarini boshqarish, xavfsizlik auditori, xodimlarni o'qitish va ma'lumotlar buzilishi holatlariga javob berish rejasiga ega bo'lishi kerak.

Uchinchi yoʻnalish — yoshlar va aholining raqamli-huquqiy savodxonligini oshirish. Fuqarolar ilovaga roʻyxatdan oʻtishda qanday maʼlumot berayotganini, maxfiylik sozlamalaridan qanday foydalanishni, shubhali havolalardan qanday saqlanishni va oʻz maʼlumotlari noqonuniy ishlatilgan deb hisoblaganda qayerga murojaat qilishni bilishi zarur.

Toʻrtinchi yoʻnalish — “privacy by design” va “privacy by default” yondashuvlarini amaliyotga kengroq joriy etish. Raqamli xizmatlar ishlab chiqilganda maxfiylikni keyinchalik qoʻshiladigan funksiya emas, balki tizim arxitekturasining asosiy talabi sifatida koʻrish zarur.

Beshinchi yoʻnalish — maʼlumotlar sizib chiqishi bilan bogʻliq hodisalarga tezkor javob berish mexanizmlarini takomillashtirish. Tashkilotlar bunday hodisalarni aniqlash, oqibatlarini kamaytirish, zararlangan tizimlarni tiklash va qonunchilik talablariga muvofiq tegishli subyektlarni xabardor qilish boʻyicha aniq tartiblarga ega boʻlishi kerak.

Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, shaxsga doir maʼlumotlarni himoya qilishning zamonaviy modeli maʼlumot subyektlarining huquqlarini markazga qoʻyadi. Shu sababli milliy qonunchilikni xalqaro standartlar bilan uygʻunlashtirish, transchegaraviy maʼlumot almashinuvi va raqamli xizmatlarning global xususiyatlarini hisobga olish kelgusidagi muhim vazifalardandir.

Xulosa (Conclusion)

Raqamli transformatsiya sharoitida shaxsga doir maʼlumotlarni himoya qilish inson huquqlarini taʼminlashning ajralmas qismiga aylanmoqda. Raqamli xizmatlarning kengayishi fuqarolar uchun qulaylik va iqtisodiy imkoniyatlar yaratgani bilan birga, shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi va maʼlumotlar ustidan nazorat bilan bogʻliq yangi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda.

Oʻzbekistonda Konstitutsiya va maxsus qonunchilik orqali shaxsga doir maʼlumotlarni himoya qilishning asosiy huquqiy poydevori yaratilgan. Biroq texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ushbu tizimni doimiy ravishda takomillashtirishni talab etadi. Ayniqsa, biometrik maʼlumotlar, sunʼiy intellekt, katta maʼlumotlar, avtomatlashtirilgan qarorlar va transchegaraviy maʼlumot almashinuvi boʻyicha huquqiy mexanizmlarni yanada rivojlantirish muhimdir.

Samarali himoya modeli qonun, texnologiya va huquqiy madaniyatning uygʻunligiga asoslanishi lozim. Fuqarolarning huquqlarini bilishi, tashkilotlarning masʼuliyatli maʼlumot boshqaruvi, davlat nazorati va zamonaviy texnik xavfsizlik choralari birligida ishlashi shaxsga doir maʼlumotlarni ishonchli himoya qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, raqamli transformatsiya jarayonida asosiy maqsad texnologik rivojlanishni cheklash emas, balki innovatsiyalarni inson huquqlari va shaxsiy hayot

daxlsizligi bilan muvozanatlashtirishdan iborat. Mazkur yondashuv O‘zbekistonda xavfsiz, ishonchli va inson manfaatlariga yo‘naltirilgan raqamli jamiyatni shakllantirishning muhim huquqiy sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi — LexUZ.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi.
9. Council of Europe. Convention 108+ on the Protection of Individuals with regard to the Processing of Personal Data.
10. European Union. General Data Protection Regulation (GDPR), Regulation (EU) 2016/679.
11. OECD. Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data.
12. United Nations. Digital technologies, privacy and human rights materials.
13. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence.
14. International Telecommunication Union. Global Cybersecurity and digital development materials.
15. World Bank. Digital Development and Data Governance resources.
16. UNDP. Digital transformation, data governance and inclusive development materials.